

РОЗВИТОК ВІДЧУТТЯ РИТМУ В ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

RHYTHM SENSE DEVELOPMENT FOR CHILDREN WITH SPEECH DISABILITIES USING FICTIONAL TEXTS

Стаття присвячена аналізу проблеми формування відчуття ритму в дітей із мовленнєвими порушеннями засобами художньої літератури. Коротко окреслено значення літератури в становленні особистості й мовленнєвому розвитку дитини. Художні тексти збагачують словниковий запас, демонструють зразки граматично правильного літературного мовлення, забезпечують естетичне й моральне виховання. Особливої актуальності набуває використання художніх творів у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. Наразі апробовано різні логопедичні методики: методика формування образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку (Н. Ільїна), методика формування зв'язного монологічного мовлення в процесі навчання переказу (В. Глухов) тощо. Проте відсутнє окреме дослідження проблеми розвитку відчуття ритму під час роботи з художніми текстами.

У статті на прикладі казки І. Франка «Ріпка» обґрунтовано доцільність використання творів художньої літератури, зокрема ритмізованої прози, для формування відчуття ритму в дітей із порушеннями мовлення. Насамперед представлено огляд основних філологічних підходів до тлумачення поняття ритму. У широкому розумінні ритм передбачає повторюваність відповідних явищ. У мовленні він репрезентований як упорядкованість звукових, лексичних і синтаксичних одиниць. Чітка ритмічна організація властива творам художньої літератури, передусім поезії, але також і прозі. В авторській казці «Ріпка» ритмічність реалізується на рівні фонетичної впорядкованості, співзвучних слів, однотипно побудованих фраз, які водночас виступають засобом вираження змісту. Зазначена ритмічна організація допоможе дітям краще сприйняти і переказати твір, а також усвідомити процес повторення одиниць, на якому базується ритм.

Таким чином, підбираючи художні тексти для логопедичної роботи, потрібно звертати увагу на їх ритмічну будову, що полегшить сприймання твору дітьми, сприятиме його запам'ятовуванню, формуванню відчуття ритму і розвитку мовлення загалом.

Ключові слова: ритм, художня література, ритмізована проза, казка, діти з порушеннями мовлення, корекційна робота.

The article deals with the analysis of the issue of rhythm sense development for children with speech disabilities with the fiction means. It is singled out the importance of the literature in personality establishment and child's speech development. Fictional texts enrich vocabulary, demonstrate samples of grammatically correct literary speech, and provide esthetic and moral upbringing. The issue of fictional texts using is becoming more and more updating in the special work with children with speech disabilities. Nowadays different speech therapy methods have been tested: method of image speech development for children of the senior preschool age (N. Ilin), method of coherent monologue speech development in the process of text retelling teaching (V. Hlukhov) and others. The author stresses on the fact that there is not a separate study researching the issue of rhythm sense development during the work with fictional texts. Basing on I. Franko's fairytale «The Turnip» the author provides a rationale for the significance of fictional texts using, in particular rhythmic prose to develop rhythm sense for children with speech disabilities. First of all, it is presented the review of fundamental philological approaches to the interpretation of the rhythm notion. In general, the notion of rhythm involves the frequency of the appropriate phenomena. In speech the rhythm is represented as the order of sound, lexical and syntactical units. Clear rhythmic organization is a characteristic of fictional texts presented with the poetry, and also the prose. The author's fairytale «The turnip» demonstrates rhythm on the level of phonetic order, consonant words, similarly constructed phrases that serve simultaneously as the means of content expression. Mentioned rhythmic organization will help children perceive and retell the text better, and also comprehend the process of units' repetition which rhythm bases on.

Therefore, choosing fictional texts for speech therapy work, it is needed to pay attention to their rhythmic structure that will make the children's text perception easier, promote its remembering, rhythm sense development and speech development on the whole.

Key words: rhythm, fiction, rhythmic prose, fairytale, children with speech disabilities, special work.

УДК [373.2.015.31:78]:37.6-056.264]:82
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/2.10>

Шостак О.О.,

канд. філол. наук,

ст. викладач кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені професора Т.І. Поніманської Рівненського державного гуманітарного університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Художня література має важливе значення у формуванні особистості дитини. Художні твори збагачують емоційно-чуттєвий і когнітивний досвід, сприяють розвитку мовлення, вихованню культури мовлення, розширюють словниковий запас, зокрема поповнюють його образними виразами, полегшують засвоєння граматичної будови мови ще до опанування відповідними граматичними правилами, слугують розвитку естетичного сприймання і словотворчості. Тексти художньої літератури також використовують

і в корекційно-розвивальній роботі з дітьми з порушеннями мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженнях багатьох науковців і педагогів-практиків проаналізовано методику вивчення художніх творів із дошкільниками з нормальним психофізичним розвитком (М. Боглюбська, А. Богуш, М. Алексеєва, В. Яшина та інші автори). Специфіку сприймання художньої літератури дітьми вивчали зокрема Л. Гурович, О. Запорожець, М. Коніна, Т. Реліна, Л. Панкратова. А. Богуш

зауважує, що робота з художньою літературою сприяє формуванню в дітей «хорошого мовлення», до основних ознак якого належать: багатство (великий обсяг словника), точність (оптимальне слововживання), виразність (відповідне інтонаційне оформлення і стильова образність). Лінгводидакт наголошує на тому, що потрібно вчити дітей розуміти художній текст у єдності змісту й форми [3, с. 6–8]. Особливостям використання художніх текстів у логопедичній роботі присвячені студії Н. Гавриш, В. Глухова, Н. Ільїної, І. Марченко, Л. Колесник, К. Косяк, І. Сокольник, Н. Юдіної та інших дослідників. Наприклад, Є. Тихеєва і Є. Фльоріна досліджували методіку заучування віршів, Л. Колесник – методіку розвитку зв'язного мовлення засобами театралізованої діяльності. На загал, проблема використання текстів художньої літератури в корекційній роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення, зокрема із ЗНМ, належить до важливих, тому що, як зазначає Ю. Богачук, «у цієї категорії дітей виникають труднощі при сприйманні, розумінні і відтворенні художньої літератури через порушення всіх сторін мовлення» [2, с. 18].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно зазначити, що художня література сприяє і розвитку відчуття ритму, особливо в дітей із різними мовленнєвими порушеннями. Однак зазначена проблема ще не стала предметом ґрунтовних наукових студій, дослідники звертались до неї тільки опосередковано. Так, наприклад, І. Сокольник серед низки завдань художньо-мовленнєвого виховання, що виконує логопед, називає також і пов'язані з ритмікою: «формувати вміння слухати художній твір, розвивати емоційне реагування на образне мовлення, поетичний слух, почуття ритму» [7, с. 234]. Ю. Богачук зауважує, що художню літературу потрібно використовувати в логопедичній роботі з «відтворення ритму мовлення» [2, с. 19]. Проблема формування відчуття ритму досить часто також розглядають у контексті організації музичної діяльності, застосування системи логоритмічних вправ (зокрема Ю. Бондаренко, М. Шевченко).

Мета статті – проаналізувати специфіку використання художніх творів для розвитку відчуття ритму в дітей із порушеннями мовлення. Зокрема, розглянемо це питання на прикладі ритмізованої прози (казка «Ріпка» І. Франка).

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно звернутись до філологічних підходів до трактування поняття ритму. Так, у широкому розумінні, за А. Антиповою, «ритм є періодичність подібних і сумірних явищ (одиниць) у часі та просторі» [1, с. 124]. З. Пахолок наголошує, що ритм у мові простежується «...в упорядкованості звукового, словесного і синтаксичного складу мовлення.

Ця упорядкованість визначається її смисловим завданням. Повторенням звуків у певній послідовності створюється ритмічність, музичність мовлення як віршованого, так і прозового» [8, с. 71]. Дослідниця також звертає увагу на спостереження Л. Тимофєєва, який стверджував, що ритмічна організованість тексту – це не художній, а мовний фактор, пов'язаний із фізіологією мовлення, зокрема дихання, «...локалізуючого в певних межах експірації число сильних видихів (наголосів-тактів), у зв'язку з чим число тактів у фонетичних реченнях обмежено незначною амплітудою коливань» [9, с. 27]. З. Пахолок підсумовує, що ритм властивий поетичним і прозовим текстам, навіть помітний і в діалозі. Причому ритм активно задіяний у процесі переконання в ораторських промовах [8, с. 73].

У літературознавчому словнику за впорядкуванням Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка подано таке визначення ритму: «...закономірне чергування у часі подібних явищ, впорядкований рух, котрий у художній літературі набуває естетичного значення» [5, с. 584]. Приміром, у поезії ритм формується передусім за рахунок чергування довгих і коротких, наголошених і ненаголошених складів, їх кількості, завдяки наголосам. Віршованим творам характерна найбільша регулярність ритмічних одиниць, хоча ритм притаманний і прозі [5, с. 584]. Як зазначає І. Кочан, «ритмомелодичні явища в прозі – це відносно закономірне чергування однотипних або різнотипних мовних одиниць, тип симетрії, що повторюється в будові (у порядку розміщення слів і словосполучень) речення і створює певну ритмомелодичну лінію, обрану письменником для підсилення семантично-емоційної сторони твору» [6, с. 146]. На ритм прозового тексту значно впливає й довжина речень. У художніх творах ритм прослідковується на різних рівнях: лексичному, інтонаційно-синтаксичному, строфічно-композиційному та сюжетно-образному [4, с. 78]. До основних ритмічних одиниць поезії зараховують: склад, ритмічну групу, синтагму, рядок, строфу (період). Ритм прозового тексту забезпечують такі одиниці: ритмічна група, синтагма, фраза, такт і надфразова єдність [1, с. 128, 130].

З. Пахолок трактує зовнішні ритмічні елементи як специфічні знаки, які допомагають реципієнту зорієнтуватись у художньому тексті: вказують на початок і кінець відповідних частин, на кульмінаційні моменти, що репрезентує логіку розвитку сюжету [8, с. 75]. Також ритм кодує авторські інтенції твору.

Підбираючи художні тексти для логопедичної роботи, необхідно враховувати їх ритмічну організацію, що полегшить процес сприймання дітьми твору, а також сприятиме його кращому запам'ятовуванню й розвитку мовлення. Водночас

у дітей формуватиметься відчуття ритму, що ґрунтується на основі повторюваності. При цьому не обов'язково надавати перевагу поезії, що має явно виражену ритміку. Доцільно використовувати і зразки ритмізованої прози, до яких, наприклад, належить казка І. Франка «Ріпка», адресована дітям дошкільного віку. Прикметно, що цей твір – авторська обробка народної казки, проте став більш популярним за фольклорний варіант завдяки формі оповіді й мовно-стилістичному орнаментуванню, на чому акцентує літературознавець Н. Тихолоз [10, с. 3–4]. Сам письменник називав як одну з характерних властивостей казки особливу ритмічну впорядкованість (милозвучність): «...оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі річей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті» [12, т. 20, с. 170]. Н. Тихолоз зазначає, що поетика Франкових казок пов'язана з психомоторними й рецептивними особливостями дітей, котрі люблять рух, «зміну, пестру всячину і мішанину» [11, т. 53, с. 569], [10, с. 3]. Тому ці казки невеликі за обсягом, мають динамічний сюжет і конкретно-чуттєву образність.

Звичайну прозову форму фольклорної казки «Ріпка» І. Франко замінив на ритмізовану прозу. Н. Тихолоз вказує, що ритмічність у згаданому авторському тексті забезпечують фонетична впорядкованість, підбір співзвучних слів, однотипно побудованих фраз, специфічне інтонаційне оформлення. Усі ці засоби увиразнюють зміст казки, створюють відповідну емоційну тональність і слугують запам'ятовуванню твору [10, с. 4]. Слід виокремити багатство внутрішніх рим, що пронизують увесь художній текст: «**Пра**цював дід не **марно**: зійшла **ріпка гарно**. Щодень ішов дід у **город**, набравши води повен **рот**, свою **ріпку підливав**, їй до життя охоти **додавав**» [підкреслення наше. – О. Ш.; 12, т. 14, с. 306]. Згадане римування увиразнює алітерований вібрант. П'ять абзаців казки розпочинає лексична анафора, що також додатково ритмізує казку: «Кличе дід бабу Марушку», «Кличе баба дочку Мінку», «Кличе дочка сучку Фінку», «Кличе сучка кицю Варварку», «Кличе киця мишку Сіроманку» [12, т. 14, с. 306–307]. Як бачимо, наведені фрази мають однотипну синтаксичну побудову, до того ж імена дійових осіб римуються між собою. Використання однорідних членів речення, передусім дієслів, асиндетону й еліптичних конструкцій теж створює відповідний ритмічний плин і, як помічає Н. Тихолоз, додає твору динамізму й напруженості: «Торгає дід ріпку за чівку, торгоє баба діда за обшивку, працюють руками, упираються ногами, – промучилися увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень»; «Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, сучка

дочку за спідничку, киця сучку за хвостик» [12, т. 14, с. 306–307], [10, с. 4]. І. Франко використовує в казці й прийоми дитячого мовлення, зокрема до таких Н. Тихолоз відносить повторення слова для вираження інтенсивності дії: «Росла дідова ріпка, росла!» [12, т. 14, с. 306], [10, с. 4].

«Ріпка» належить до кумулятивних казок, яким властиве повторення одних і тих самих подій із поступовим збільшенням кількості персонажів. Таким чином, в уяві дітей вибудовується своєрідний ланцюг картин: у кожному наступному епізоді повторюється попередній, що допомагає добре запам'ятати зміст твору. Як було зазначено вище, повтори епізодів підсилені різноманітними ритмічними засобами, що на загал сприяють підкресленню смислових акцентів. Сам принцип повтору, що лежить в основі ритму, корелює з провідною ідеєю казки: наполеглива і згуртована праця слугує досягненню бажаного результату, при цьому важлива навіть найменша допомога.

Казку І. Франка «Ріпка» як зразок ритмізованої прози доцільно пропонувати дітям із порушеннями мовлення для переказу. Багате внутрішнє римування, анафоричні зачини, однотипність синтаксичної побудови забезпечать краще сприйняття, а відповідно й переказ тексту, відтворення в мовленнєвій практиці засвоєних ритмічних структур. В. Глухов зауважував, що розвиток зв'язного монологічного мовлення належить до ключових завдань корекційної роботи, і надавав особливого значення переказу. У процесі переказування «вдосконалюється структура мовлення, його виразні якості, вимова, засвоюється побудова окремих речень і тексту» [2, с. 18]. Для корекційної роботи В. Глухов радить підбирати твори «з наявністю однотипних епізодів, повторюваних сюжетних моментів, з чітким поділом на фрагменти-епізоди та ясною логічною послідовністю подій» [2, с. 18]. Зауважимо, що структурування художнього тексту на епізоди підкреслює ритмічна організація. Саме тому на логопедичних заняттях цілком обґрунтоване використання творів, написаних ритмізованою прозою.

Висновки. Отже, під час вибору текстів для логопедичної роботи з дітьми з порушеннями мовлення необхідно звертати увагу на їх ритмічну будову, адже не лише із застосуванням музичних вправ, а й за допомогою творів художньої літератури можна формувати базові основи відчуття ритму. Варто використовувати різні поетичні тексти, позаяк віршоване мовлення має добре окреслені форми ритмічної організації. До того ж, працюючи з прозою, краще орієнтуватись на ритмізовані зразки, що значно полегшить сприйняття художнього твору і сприятиме його запам'ятовуванню та подальшому переказу з метою подолання мовленнєвого недорозвинення і підготовки до навчання в школі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антипова А.М. Основные проблемы в изучении речевого ритма. *Вопросы языкознания*. 1990. № 5. С. 124–134.
2. Богачук Ю.В. Теоретико-методологічні засади розвитку мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення засобами художньої літератури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2015. Вип. 29. С. 16–21.
3. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 304 с.
4. Волкова Е.В. Ритм как объект эстетического анализа (методологические проблемы). *Ритм, пространство и время в литературе и искусстве*. Отв. ред. Б.Ф. Егоров ; АН СССР. Науч. совет по истории мировой культуры. Комиссия комплексного изучения худож. творчества. Ленинград : Наука, 1974. С. 73–84.
5. Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
6. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.
7. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Вид. 3-тє, перер. та доп. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2015. 312 с.
8. Пахолок З.О. Ритм поетичного і прозового мовлення. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2014. Вип. 26. С. 69–79.
9. Тимофєєв Л.І. Ритм вірша та ритм прози. *На літературному посту*. 1928. № 19. С. 20–30.
10. Тихолоз Н. Франкові казки для малят: етика і поетика. *Українське літературознавство. Зб. наук. пр.* 2006. Вип. 68. С. 144–152.
11. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка. 2008.
12. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. ; АН УРСР. Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка ; редкол. : Є.П. Кирилюк [голова] та ін. Київ : Наукова думка, 1976–1986.